

AMIR TEMURNING XITOIY BILAN MUNOSABATLARI VA TAYZI O'G'LON FAOLIYATI

Abdumannonova Hurshidaxon Yusupovna

Fargona viloyati Beshariq tumani Beshkapa qishlogi

13- maktab Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Xitoy (Min) davlati va Amir Temur davlati o'rtasidagi munosabatlarning keskinlashuvi, shuningdek, Amir Temurning Xitoy harbiy yurishi davrida mo'g'ul shahzodasi Tayzi o'g'lon faoliyati xususida fikr yuritilgan*

Kalit so'zlar: *Hukmdor, sulola, diplomatiya, elchi, harbiy yurish, shahzoda, ichki kurash, Ulug' yurt, vassal, poytaxt*

KIRISH

Imperator Xun'u hukmronligining dastlabki davri 1388 yilga qadar shimoliy sarhadlardagi mo'g'ullar bilan urushlar davriga to'g'ri keladi. Shimoliy urushlarda jiddiy qarshilikka uchramagan imperator muvaffiqiyatlarga erishdi. Natijada Min imperatori tashqi siyosatda o'zini mintaqadagi eng qudratli hukmdor, ya'ni Yuan sulolasining davomchisi deb hisoblay boshlagan. Imperator o'z o'tmishdoshlari -mo'g'ul imperatorlarining Chig'atoy ulusi xonlari ustidan Hubilayxon zamonidan boshlab rasman yoki amalda syuzeren huquqlarga ega bo'lganligini yaxshi anglagan. Min imperatori ham ular kabi g'arbiy o'lkalardagi mamlakatlarga Xitoyga vassallikni tan oldirishga erishishni istardi. Amir Temur davlati bilan diplomatik aloqalar aynan shu davrdan boshlangan deb xulosa qilish mumkin.

Dastlabki yuborilgan elchiliklar zimmasiga Amir Temur davlati haqida ma'lumotlar to'plash vazifasi yuklatilgan. Ammo, ushbu elchilar kim va qachon yuborilgani aniq emas. Biroz keyinroq yuborilgan Fu An va Chen Devenlar esa Amir Temurga Xitoy (Min) syuzerenitetini tan oldirishi lozim edi. Biroq, imperator Xun'uning Xitoy hukmdorlariga teng raqib hisoblangan Amir Temurni tezda bo'ysundirishga ishonganligi juda ham taajjubli. Ba'zi G'arb mualliflarining fikricha, xitoyliklar Amir Temur davlatining imkoniyatlariga to'g'ri baho bera olmaganlar[4, 257]. Ikki o'rtada munosabatlar adovatli tus olgan vaqtda Min sulolasi asoschisi vafot etib, mamlakatda taxt uchun kurashlar boshlangan. Shimoldagi mo'g'ullarga o'z syuzerenitetini tan oldirishga muyassar bo'lgan Xun'uning 1398 yilda vafot etishi bilan xitoyliklar Mo'g'ulistonda qo'lga kiritgan hududlarni mo'g'ullarga boy berib qo'yadilar. Shimoldan tashqi hujum xavfi kuchayganligi sababli esa imperator Chji Di tomonidan poytaxt qaytadan Pekin shahriga ko'chirilgan[1, 200]. Hukmdor qarorgohi ilgari, imperator Xun'u davrida Nankinga ko'chgan edi.

Xitoyliklar nafasini o'nglab olishi uchun shimoldagi vaziyatning tez o'zgarishi imkon bergan. 1399 yilda Shimoliy Yuan hukmdori Elbegxon qabila etakchilaridan biri - Ugechi tomonidan o'ldirilgan[2, 546]. Natijada Shimoliy Yuan mo'g'ullari vaqtinchalik oyratlarga qaram bo'lib qoldilar. Ichki nizolar va oyratlar bilan urushlar bir necha yillardan beri davom

etib kelganligiga aslo shubha yo'q. Chunki, 1398 yildayoq Shimoliy Yuan sulolasi toj-taxti uchun kurashlarda engilgan mo'g'ul xonzodasi Tayzi o'g'lon Amir Temur huzuriga kelgan. Bu davrda Xitoy bilan Amir Temur davlati orasidagi munosabatlarga darz ketib ulgurgan edi. Tayzi o'g'lonning kim ekanligi haqidagi ma'lumotlar aniq emas. Sharafiddin Ali Yazdiy "Zafarnoma"sida uning ham qoon (Shimoliy Yuan hukmdori), ham oyratlar bilan muxolifatda bo'lganligi aytib o'tilgan. Yazdiy ma'lumotlarida Tayzi o'g'lon Amir Temur xizmatiga kirishi, uning 1404 yil kuzida Konigildagi to'y tantanalari paytida ham temuriylar saroyida bo'lganligi qayd etib o'tilgan[3, 290]. Yazdiy fikrlaridan Tayzi o'g'lon Xitoy harbiy yurishi davrida Amir Temurning yaqin maslahatchilaridan bo'lganligini tushunib olish mumkin. 1405 yili Amir Temurning Xitoy yurishida Oltin O'rdalik chingiziy xonzodalar singari uning ham qatnashishi ko'zda tutilgan[5, 22]. Ehtimolki, Tayzi o'g'longa, Shimoliy Yuan taxtini olib berish va'da qilingan bo'lishi mumkin. Bu esa mo'g'ullarning Amir Temur bilan hamkorlikda Xitoyga hujumin anglatardi.

Amir Temur vafotidan so'ng temuriylar mamlakatida boshlanib ketgan taxt uchun kurashlarda uning nomiga aloqador ma'lumotlar yo'q. Tayzi o'g'lon keyinchalik Ulug' Yurt ulusi (Shimoliy Yuan)da qisqa vaqt hukmronlik qilganligi ham ehtimoldan xoli emas. Chunki, Mirzo Ulug'bekning asarida Ulug' Yurtning oyratlar bosqini arafasidagi hukmdorlari orasida Tobzi qoon nomi bor. Ulug'bekning ta'kidlashicha, ushbu hukmdor ham taxt uchun kurashlarda engilib, Amir Temur xizmatiga kirgan va islom dinini qabul qilgan. "To'rt ulus tarixi"da, shuningdek, Tobzi qoonning Ariq Buqa(Chingizxon nabirasi, Tuluning o'g'li) avlodidan ekanligi, Amir Temur vafotidan keyin taxtga o'tirib, bir necha kundan keyin o'ldirilganligi haqidagi ma'lumotlar mavjud[6, 217]. Manbalarda ko'rsatilgan ismlardagi tafovut juda ham jiddiy xatolardan emas. Agar bu ismlarning yozilishiga e'tibor beradigan bo'lsak, -To'rt ulus hamda - Tobzi nomlarining faqatgina bitta nuqta bilan farqlanishini ko'ramiz. Bu tafovut kotib yoki tarjimonlarning kichik bir yanglishuvi yoxud o'sha davrdagi tushunarsiz ismlarining turlicha talaffuz etilganligi natijasida yuzaga kelishi mumkin. Har ikkala manbada tilga olingan ushbu shaxslarning bir kishi ekanligi ehtimoli juda yuqoridir va buni rad etishga hozircha aniq asosga ega emasmiz.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Amir Temurning Xitoyga harbiy yurishi mo'g'ullar saltanatini qayta tiklashga oid harakat bo'lib, Tayzi o'g'longa Yuan sulolasi taxtini olib berish orqali mo'g'ullarning avvalgi shuhratini tiklashga qaratilgan so'nggi yirik harbiy amaliyot deb baholash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Орзиев М.З. Материальная поддержка типографии, созданной в бухарском эмирате // Россия-Узбекистон: Международные образовательные и социально-культурные технологии: Векторы развития. - Магнитогорск. 2019. -С. 58-60.

2. Orziyev M.Z. History of Border Conflicts Between the States of Bukhara and Afghanistan in the Second Half of the 18th Century // available online at

www.cajssh.centralsianstudies.org Central Asian journal of social sciences and history
journal homepage: // www.http:// cajssh.centralasianstudies. org/indeks.php/CASSH. - P.
115-123.

3. Orziyev M. Россия протектората урнатилиш жараёнида бухоро амирлиги ва усмонли турк давлати муносабатлари . // Утмишга назар 2021. № 1. - Б. 47-51.

4. Orziyev M.Z. "Туркистон туплами" да афгон туркистони бекликларининг сиёсий тарихига оид айрим маълумотлар (XVIII-XIX асрлар) // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси. - Хива 2021. 4-сон. - Б. 136-140.

5. Orziyev M. Афғонистон давлатининг ташкил топиши ва XVIII аср иккинчи ярмида бухоро-афгон муносабатлари // КарДУ хабарлари: Илмий-назарий, услубий журнал. Махсус сон. 2021. - Б. 99-101.

6. Orziyev M. On the aspects of zahiriddin muhammad babur's political activity related to bukhara // European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 2 No. 8, August 2021, ISSN: 2660-5562. P. 84-86.

7. Orziyev M. Амир темур сиёсий фаолияти ва бухоро уламолари // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси. № 10. - Хива. 2021. - Б. 354-357

8. Orziyev M. On the role of bukhara in the development of science and culture during the reign of amir temur and the timurids // ACADEMICIA an International Multidisciplinary Research journal (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal) -Vol. 11, Issue 3, March 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492. - P. 1-6.

9. Орзиев М.З. Мугуллар истилоси ва темурийлар даврида динлараро муносабат // Бухоро "Дурдона" нашриёти 2018. - 51

10. J.Majidov. Transport and road construction issues in Bukhara // Academicia An International Multidisciplinary Research Journal

11. J.Majidov. XX аср 70-йилларининг 2-ярмида Бухорода телефон хизмати хусусида // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси

12. M.Orziyev, J. Majidov. XX asr boshlarida Eron matbuotining Turkiston va Buxoroga tarqalishi: Turkiston to'plami materiallari asosida. Хоразм Маъмун академияси -2020 йил 2 сон

13. J.Majidov XIX asr oxiri XX asr boshlarida Amudaryo flotiliyasi faoliyati tarixidan (Turkiston toplami materiallari asosida) // Утмишга назар илмий журнали ISSN 2181-9599 2020. -85-90 бет

14. MZ Orziyev. The second world war and the unopened afghan front. Scientific reports of Bukhara State University 4 (3), 243-249.

15. MZ Orziyev, AK Akhmatov. The channel from Sirdarya to bukhara: truth or fraud. Scientific reports of Bukhara State University 3 (1), 234-239

16. MZ Orziyev, BB Yunusova. Difficult ways edifying education. European conference on education and applied psychology, 72-77.